

DASTXAT MATN SIFATIDA

Mirzayeva Dilshoda Ikromjonovna

Farg'ona davlat universiteti, Filologiya fanlari
bo'yicha falsafa doktori, PhD

Ergashov Ulug'bek Akbarali o'g'li

Farg'ona davlat universiteti, Lingvistika (ingliz tili)
yo'nalishi, 2-bosqich magistranti

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-May 2023 yil

Ma'qullandi: 13-May 2023 yil

Nashr qilindi: 16-May 2023 yil

KEY WORDS

*dastxat, lingvistik va she'riy
xususiyat, matn, dialog,
mintaqaviy lahjalar, so'zlashuv
tili, ovoz, shaxsiyat.*

ABSTRACT

O'zbek tilshunosligida oxirgi paytda tilni sistemaviy jihatdan o'rganishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu yo'nalish tilning kommunikativ xususiyatini o'rganishga ham keng yo'l ochdi va o'z navbatida matn lingvistikasi yuzaga keldi. Tilga kommunikativ-funksional nuqtai nazardan yondashuv asosida tilshunoslikda nutq va nutqiy jarayonga e'tibor kuchaydi, jonli muloqot va matn masalalari oldingi qatorga chiqarildi. Bu esa kommunikativ aktning yuzaga chiqish jarayonlari va uning vositalari tilshunoslikning o'rganish ob'ekti darajasiga ko'tarilishiga sabab bo'lmoqda.

Matnning asosiy funksiyasi kommunikativlikdir. Kommunikativlik matnda matn birliklarining ierarxik sistemasi (kichik birliklarning yirik birliklarga ergashishi, tobeligi) asosida yuzaga chiqadi. Bu xususiyatni tilshunos olimlar matnning asosiy xarakteristikasi sifatida ko'rsatadilar. Bunday qarash matnga nutq birligi sifatida baho berishdir¹.

Kommunikatsiya jarayonida kommunikanlar o'rtasidagi axborot tashuvchi asosiy vosita matn hisoblanadi. Matnning informativ imkoniyatlari undan foydalanuvchilarning dunyoqarashi, bilimi, tildan foydalanish darajasi bilan belgilanadi. Ilmiy adabiyotlarda matn tushunchasi turlicha talqin etiladi. Matn nazariyasi bo'yicha olib borilgan tadqiqot ishlarining barchasida matnning yirik butunlik ekanligi haqida fikrlar mavjud. "Bu xil fikrning tilshunoslikda o'rnashib qolishiga sabab matnning gapga nisbatan kommunikativ qimmatli deb hisoblanishidadir"².

M. Yo'ldoshev «Badiiy matn lingvopoetikasi» nomli kitobida «...matnni gaplar ketma-ketligining bog'lanishlilik asosida og'zaki yoki yozma shaklda yuzaga keladigan struktur, mazmuniy va kommunikativ yaxlitligi tarzidagi butunlik sifatida, til sintaktik sathining oliy darajadagi birligi sifatida talqin etish maqsadga muvofiq»³ deb hisoblaydi.

Bugungi kun tilshunosligida matn tilning alohida yirik birligi (supersintaktik butunlik) va matn tilshunosligi deb atalayotgan sohaning ob'ekti sifatida talqin qilinadi⁴. Matnni tadqiq etishda uni so'z birikmasi va gapdan farqlash lozimligi, matnning ham o'z kategoriyasi borligi

¹ Мамажонов А., Абдупаттоев М. Матн синтаксиси. – Фарғона, 2002. – Б. 4.

² Шахобиддинова Ш., Исоқов З. Матн ва уни боғловчи воситалардан бири // Ўзбек тили ва адабиёти. – Т.: 2004, №6. – Б.75-76.

³ М. Ўлдошев. Бадий матн лингвопоэтикаси. –Т.: Фан, 2008. – Б.61.

⁴ Турниёзов Н., Ўлдошев Б. Матн тилшунослиги. – Самарқанд, СамДУ нашри, 2006.; Ўлдошев М. Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари. – Т.: Фан, 2007. – Б. 9-10.

aytiladi. Tilshunos M. Hakimov ilmiy matn tadqiqiga bag'ishlangan nomzodlik ishida bu haqda shunday yozadi: «Matn so'zining lug'aviy ma'nosida birikish, bog'lanish tushunchalarining borligi, shuning uchun matn tarkibi o'zaro qaysidir bog'lovchilar yordamida birikishini o'rganish «Matn tilshunosligi» sohasining asosiy muammolaridan biri bo'lib qoldi. Matn birliklarining o'zaro bog'lanishini ifoda etuvchi takror va uning bir necha ko'rinishi, olmosh turkumiga oid so'zlar, gaplarning so'roq shakliga xos bo'lgan ko'rinishining matn hosil qilishdagi vazifalari matn tilshunosligida alohida o'rin tutadi»⁵. Tilshunos olim T. Matveevaning fikricha, «nutq sub'ektdan adresatga yo'naltiruvchi nutqiy faoliyat hisoblanadi. Matn esa faqat ob'ektiv informatsiya (axborot)dan iborat bo'lmay, balki pragmatik mazmunni ham qamrab olgan nutqning material ko'rinishidir»⁶.

O'zbek tilshunosligida matn va uni o'rganish bo'yicha keyingi yillarda qator ishlar amalga oshirildi. Bunda tilshunos olimlar G'.Abdurahmonov, A. G'ulomov, A. Mamajonov, M. Abdupattoev, N. Turniyozov, M. To'xsonov, M. Hakimov, M. Yo'ldoshevlarning hissalariga katta⁷.

Ayniqsa, o'zbek tili matnini pragmatik yo'nalishda o'rganish lisoniy birliklarning an'anaviy tilshunoslikda e'tibordan chetda qolgan jihatlarini yoritishda katta imkoniyat yaratadi.

Matnni sistema sifatida tadqiq etishda til sathi birliklarining muayyan pragmatika asosida lingvistik pragmatikaning nazariy va amaliy, umumiy va xususiy yo'nalishlarini ajratish hamda pragmatikaning til sathidagi tadqiqot ob'ektini belgilash muhim ahamiyat kasb etadi.

Matn uslubiy mohiyatiga ko'ra ilmiy matn (tezis, maqola, ma'ruza, annotatsiya, taqriz kabilar), badiiy matn (nasriy, nazmiy va dramatik asarlar), rasmiy matn (ma'lumotnoma, qaror, buyruq, tavsifnoma, tavsiyanoma kabilar), ommabop matn (maqola, suhbat, tabrik va xitob nutqi matnlari kabilar) singari bir qator tarmoqlarga bo'linadi. Bunday matn turlarining o'ziga xos grammatik va uslubiy xususiyatlarini tadqiq etish o'zbek matn tilshunosligining dolzarb muammolari qatoriga kiradi.

Matnlar bir-biridan tarkibiy jihati, so'z va atamalardan foydalanish usullari, badiiy to'qima, har xil gap qurilmalarining ishlatilishi bilan farq qiladi. Masalan, gazeta matnida ikki xil muhim xususiyat – axborot berish va ta'sir qilish bir-biri bilan chambarchas holda amal qiladi.

Adabiyotlar:

1. Gulamova, D., & Usmonova, D. (2023). TILSHUNOSLIKDA EFEMIZMLARNING LINGUOKULTUROLOGIK TASNIFI. Академические исследования в современной науке, 2(13), 73-76.
2. Sotvoldiyevna, U. D., & Zafarjon, D. (2023). Turli Tillardagi O 'Xshatishlar Tarjimasining Lingvomadaniy Xususiyatlari. Miasto Przyszłości, 31, 330-332.

⁵ Ҳакимов М. Ўзбек илмий матнининг синтагматик ва прагматик хусусиятлари. НДА – Т., 1994. – Б. 7.

⁶ Матвеева Т.В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий. – Свердловск, 1990. – С.5.

⁷ III Всесоюзная тюркологическая конференция // Совесткая тюркология. – Баку, 1981, №1.С. 93.; Гуломов А., Аскарлова М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. – Т.: Ўқитувчи, 1987. -Б.6-7.; Мамажонов А. Текст лингвистикаси. –Т.: 1989.; Мамажонов А. Абдупаттоев М. Матн синтаксиси. – Фарғона, 2002.; Турниёзов Н. Матн лингвистикаси (маърузалар матни). – Самарқанд, 2004.; Ҳакимов М. Ўзбек илмий матнининг синтагматик ва прагматик хусусиятлари. Филол. фанлари номзоди дисс... автореф. – Т., 1993.; Ҳакимов М. Ўзбек тилида матнининг прагматик талкини. Филол. фанлари д-ри...дис. автореф. – Т., 2001.; Тўхсонов М. Микроматн ва унинг коммуникатив яхлитлиги // Ўзбек тили ва адабиёти, 1990, №5. –Б.66-69.; М. Йўлдошев. Бадий матн лингвопоэтикаси. –Т.: Фан, 2008. – Б. 61.

3. Sotvoldieva, U. D. (2022). Linguistic and cultural classification of euphemisms in Uzbek and English languages. INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(10), 140-143.
4. Usmonova, D. S., & Usmonova, K. E. (2022, October). PHONEME THEORY IN LINGUISTICS SCHOOLS. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 13, pp. 6-9).
5. Usmonova, D. S., & Djalolov, Z. J. (2022, October). THE ROLE OF CULTURE IN TRANSLATION PROCESS. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 8, pp. 160-163).
6. Шокиров, Ш. И., & Юсупова, С. А. (2023). Инглиз Тилида "Poison-Захар" Концептининг Семантик Хусусиятлари. Miasto Przyszłości, 31, 241-245.
7. A'zamjonovna, Y. S. (2023). PHRASEOLOGICAL ISSUES IN MODERN LINGUISTICS. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(6), 158-161.
8. A'zamjonovna, Y. S., & Akmaljonovna, N. X. (2023). USE OF SPORTS TERMS IN LINGUISTICS. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(6), 162-164.
9. A'zamjonovna, Y. S., & Akmalidinovna, K. M. (2023). Sources of Technical Terminology. INTERNATIONAL JOURNAL OF LANGUAGE LEARNING AND APPLIED LINGUISTICS, 2(1), 37-40.

**INNOVATIVE
ACADEMY**